

ԹՈՒՐԷ- ԱՄԵՐԻԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ 2003-2008ԹԹ.

1947թ. ԱՄՆ-ում «Թրումենի հայեցակարգի» հռչակումից հետո Թուրքիան դասվեց ԱՄՆ մերձավորագույն դաշնակիցների թվում՝ միջազգային հարաբերություններում գրեթե միշտ հանդես գալով ԱՄՆ դիրքորոշումների աջակցությամբ և համապատասխանաբար օգնություն և պաշտպանություն ստանալով ԱՄՆ-ից: Սակայն սկսած 2003թ. մենք ականատես ենք թուրք-ամերիկյան հարաբերությունների աստիճանական վատթարացման գործընթացին: Թուրքիայում ակտիվորեն քննարկվում է երկրի արտաքին քաղաքական կողմնորոշումների փոփոխման հնարավորությունը, ընդ որում հավանական սցենարներից է ԱՄՆ-ից կախվածության թուլացումը և վերջինիս մրցակիցների հետ հարաբերությունների խորացումը:

Տասնամյակներ շարունակ թուրք-ամերիկյան հարաբերությունները բնորոշվել են որպես ռազմավարական, սակայն այսօր նման բնորոշման համար հիմքերը բավականին քիչ են՝ ելնելով թե՛ իրաքյան պատերազմի, և թե՛, ինչն ավելի կարևոր է՝ արտաքին քաղաքական առաջնահերթությունների տարբեր ընկալումներից: Արդյունքում Սառը պատերազմի առաջին օրերից մինչ այժմ արմատական վերազնահատման չենթարկված թուրք-ամերիկյան հարաբերությունները լուրջ հարցականի տակ են¹: Հարաբերությունների վատթարացումն ակնհայտ է նաև թուրք վերլուծաբանների և մեկնաբանների զեկույցներում և հրապարակային հայտարարություններում: Անգամ այնպիսի արևմտամետ մեկնաբան, ինչպի-

¹ Ian O. Lesser, Turkey, the United States and the Delusion of Geopolitics" Survival, Vol 48, No 3, Autumn 2006, p. 83, The same point is made in Soner Cagaptay, *Turkey at the Crossroads: Preserving Ankara's Western Orientation* (Washington DC: Washington Institute For Near East Policy Studies, 2005)

սին Սեյֆի Թասհանն է, որը երկար ժամանակ հանդես էր գալիս Արևմուտքին ինտեգրվելու կոչերով, այժմ բացահայտորեն հայտարարում է, որ ԱՄՆ-ը չհայտարարված սառը պատերազմ է մղում Թուրքիայի դեմ²: Պատահական չէ, որ 2005թ. Թուրքիայում իրականացված սոցիոլոգիական հարցումների արդյունքում հարցվածների 80 տոկոսը կարծիք է հայտնել, որը տարածաշրջանում ԱՄՆ քաղաքականությունը սպառնալիք է Թուրքիայի անվտանգությանը³: Հարաբերությունների վատթարացման անուղղակի ապացույցներից է նաև այն փաստը, որ 2005թ. Թուրքիայում առավել շատ վաճառված գրքերից մեկը 2004թ. իրատարակված «Մետաղե Փոթորիկ» նովելն էր, որտեղ նկարագրվում էր թուրք-ամերիկյան ռազմական բախումը իրաքյան Քիրքուք քաղաքի վերահսկողության համար⁴:

Որո՞նք են երկու երկրների հարաբերություններում նկատվող նման փոփոխությունների պատճառները, և ինչպիսի՞ն է թուրք-ամերիկյան հարաբերությունների հեռանկարը կարճաժամկետ տեսլականում: Սույն հոդվածում կփորձենք ներկայացնել այս հարցադրումների պատասխանները: Միաժամանակ նշենք, որ մենք անդրադարձել ենք միայն երկկողմ քաղաքական հարաբերություններին՝ չվերլուծելով թուրք-ամերիկյան հարաբերությունների այնպիսի կարևոր բաղադրիչներ, ինչպիսիք են համագործակցությունը ռազմական ոլորտում, առևտրա-տնտեսական հարաբերություններն ու մշակութային շփումները:

Խոսելով թուրք-ամերիկյան հարաբերությունների աստիճանական վատթարացման մասին, կարելի է առանձնացնել նման զարգացումների երեք հիմնական պատճառներ: Առաջինը դա Թուրքիայի ներքաղաքական կյանքում տեղի ունեցող դինամիկ փոփո-

² Seyfi Tashan, "Is it a Cold War For Turkey?", http://www.foreignpolicy.org.tr/documents/270207_b.html

³ Phillip Gordon and Omer Taspinar, "Turkey on the Brink", Washington Quarterly, Vol 29, No 3, Summer 2006, pp. 65-66.

⁴ Fiona Hill and Omer Taspinar, "Turkey and Russia: Axes of the Excluded?", Survival, Vol 48, No 1, Spring 2006, p. 83.

խություններն են՝ որոնք նկատելի են հատկապես 2002թ. նոյեմբերին իսլամական «Արդարություն և զարգացում» կուսակցության իշխանության գալուց հետո: Եթե նախկինում թուրքական պետության բոլոր կարևորագույն ոլորտները վերահսկվում էին քեմալական վերնախավի կողմից, այժմ աստիճանաբար այդ վերնախավի ազդեցությունը թուլանում է ի հաշիվ նոր ձևավորվող էլիտայի, որը շատ ավելի մեծ կարևորություն է տալիս Թուրքիայի իսլամական ժառանգությանը, և որի տնտեսական հիմքը Անատոլիայում ձևավորված նոր տնտեսական վերնախավն է ի հակադրություն ավանդական «ստամբուլյան վերնախավի»: Թուրքիայի ներքաղաքական կյանքի այս արմատական փոփոխությունները որոշակի ազդեցությունն են թողնում թուրք-ամերիկյան հարաբերությունների վրա, թեև այդ ազդեցությունը միանշանակ չէ:

Երկրորդ կարևոր պատճառը «Սառը պատերազմի» ավարտն է և ԽՍՀՄ փլուզումը, որը հանգեցրեց երկու երկրներին միավորող կարևորագույն գործոններից մեկի՝ «խորհրդային սպառնալիքի» վերացմանը: «Սառը պատերազմի» ավարտից հետո Թուրքիայի և ԱՄՆ-ի մոտեցումները որոշակիորեն տարբերվում են ինչպես տարածաշրջանային զարգացումների, առկա և ապագա անվտանգության սպառնալիքների, այնպես էլ տարածաշրջանի առանձին պետությունների հետ հարաբերությունների խնդրում: Այս հանգամանքն ավելի ակնհայտ է Ռուսաստանի, Իրանի և Սիրիայի հանդեպ երկու երկրների դիրքորոշումների խնդրում:

Հարաբերությունների աստիճանական սառեցման երրորդ և, թերևս, ամենագլխավոր պատճառը 2003թ. ամերիկյան ներխուժումն է Իրաք, դրան հաջորդած իրադարձությունները և թուրքական կողմի դիրքորոշումը՝ առաջին հերթին քրդական հարցի կապակցությամբ:

Այժմ ավելի հանգամանորեն անդրադառնանք վերոհիշյալ պատճառներին առանձին-առանձին: Ինչպես նշեցինք, երկկողմ հարաբերություններում նկատվող լարվածության հիմնական պատճառներից մեկը թուրքական քաղաքական-պետական համակարգում նկատվող արմատական փոփոխություններն են, որոնց

հետևանքով ժամանակակից թուրք հասարակությունն ու պետությունը շատ ավելի դժվար ընկալելի են դարձել ԱՄՆ քաղաքական և վերլուծական շրջանակների համար: Աշխարհիկ քեմալականները (որոնք վերահսկում էին Թուրքիայի ներքին և արտաքին քաղաքականությունը 1923թ. հանրապետության հռչակումից հետո) շարունակում են զգալի ազդեցություն ունենալ պետական տարբեր ինստիտուտների վրա, (քաղաքական համակարգում նրանց շահերը արտահայտում է Ժողովրդա-հանրապետական կուսակցությունը), սակայն նրանք հարկադրված են իրենց ազդեցության մի որոշակի հատվածը զիջել այն քաղաքական ուժերին, որոնց հայացքները ձևավորվել են կրոնի ազդեցությամբ, որոնք սերում են Անատոլիայի աստիճանաբար հզորացող բիզնես շրջանակներից և որոշակիորեն հակադրվում «Եվրոպական Թուրքիային»⁵: Այս քաղաքական հոսանքի վառ ներկայացուցիչն է «Արդարություն և զարգացում» կուսակցությունը: Կուսակցությունը ձևավորվեց 2002թ.՝ Թուրքիայի սահմանադրական դատարանի կողմից արգելված երկու իսլամական «Բարեկեցություն» և «Առաքինություն» կուսակցությունների հիման վրա: Արդեն 2002թ. նոյեմբերին կայացած ընտրություններում կուսակցությունն ստացավ ձայների 35 տոկոսը և ձևավորեց միակուսակցական կառավարություն: Էլ ավելի տպավորիչ էր «Արդարություն և զարգացում» կուսակցության հաղթանակը 2007թ. հուլիսին կայացած արտահերթ խորհրդարանական ընտրություններում, երբ այն ստացավ ձայների գրեթե 47 տոկոսը⁶: Ի տարբերություն «Սպիտակ թուրքերի», ինչպես հաճախ անվանում են քեմալական էլիտային, Թուրքիայում այժմ իշխող կուսակցության վերնախավը շատ ավելի քիչ ազդեցություն է կրել արևմտյան գաղափարների և կառույցների կողմից:

Նմանատիպ փոփոխություններն ակնհայտ են նաև թուրք հասարակության շրջանում: Թուրքիայում իրականացված վերջին սո-

⁵ Rajan Menon and Enders S.Wimbush, "The US and Turkey: End of an Alliance?", *Survival*, Vol. 49, No 2, Summer 2007, p.129

⁶ Svante Cornell and Kemal Kaya, "Turkey's Elections: Democratic Islamists?", *SAISPHERE*, 2007, p.20-3.

ցիոլոգիական հարցումները վկայում են այստեղ սեկյուլարիզմի հանդեպ հակվածության աստիճանական նվազման մասին: Այսպես, Սոցիոլոգիական հեղինակավոր «Փյուն հետազոտական կենտրոնի» կողմից 2007թ. իրականացված հարցումները ցույց են տալիս, որ 46 երկրների շարքում վերջին հինգ տարիների ընթացքում թուրքիան երկրորդն է սեկյուլարիզմի աջակիցների թվի նվազման հարցում: Եթե 2002թ. թուրքիայում հարցվածների 73 տոկոսն է դրական պատասխանել հետևյալ հարցին՝ «Համաձայն եք, որ կրոնը դա անձնական հավատի խնդիրն է և այն պետք է տարանջատել կառավարության քաղաքականությունից», ապա 2007թ. նույն հարցին դրական է պատասխանել հարցվածների ընդամենը 55 տոկոսը⁷:

Միաժամանակ նշենք, որ սխալ կլիներ քեմալականներին համարել միանշանակ արևմտամետներ, իսկ «Արդարություն և զարգացում» կուսակցության կողմնակիցներին՝ միանշանակ «արևմուտքի» հակառակորդներ: Վերջին տարիների ընթացքում հենց քեմալականների շրջանում զգալիորեն ավելացել է քննադատությունը ԱՄՆ հասցեին, որին վերջիններս մեղադրում են վարչապետ Ռեջեպ Թայիբ Էրդողանի կառավարությանը ցուցաբերած աջակցության համար որպես «չափավոր իսլամական» կառավարություն, որը կարող է հաջող մոդել հանդիսանալ մահմեդական աշխարհի համար: Քեմալականների կարծիքով, նմանատիպ հարցադրումներն առնվազն վիրավորական են թուրքական հանրապետության հենասյունը հանդիսացող գաղափարների համար: Միաժամանակ, քեմալականները քննադատում են ամերիկյան և ընդհանրապես արևմտյան գործարար շրջանակներին՝ պնդելով, որ վերջիններս աջակցում են «Արդարություն և զարգացում» կուսակցության քաղաքականությանը: Վերջին տարիներին արևմտյան կապիտալը հսկայական միջոցներ է ներդրել թուրքական տնտեսության մեջ, և, քեմալականների կարծիքով, քանի դեռ կառավա-

⁷ World Publics Welcome Global Trade-But Not Immigration, 47 Nation Pew Global Attitude Survey, p. 37, See at <http://pewglobal.org/reports/pdf/258.pdf>

րության քաղաքականությունը նպաստում է թուրքական տնտեսության աճին, արևմտյան գործարար շրջանակները, որոնք նաև որոշակի ազդեցություն ունեն իրենց երկրների քաղաքական համակարգի վրա՝ «մատների արանքով» են նայում թուրքիայի գործող կառավարության՝ երկիրն աստիճանաբար իսլամականացնելու քաղաքականությանը⁸:

Այնուամենայնիվ, չնայած վերջին տարիներին թուրքիայի ներքաղաքական համակարգում նկատվող արմատական փոփոխությունների ազդեցությունը թուրք-ամերիկյան հարաբերությունների վրա միանշանակ չէ, կարելի է արձանագրել, որ ներքաղաքական շատ ավելի բարդ ներկայանակը դժվարացնում է ԱՄՆ քաղաքական և վերլուծական շրջանակներում թուրքիայի նկատմամբ հստակ ընկալումների և հետևաբար հստակ քաղաքական ուղենիշի ձևավորման գործընթացը, ինչն իր հերթին նպաստում է երկկողմ հարաբերություններում որոշակի սառնության ձևավորմանը:

Ինչպես նշեցինք, երկկողմ հարաբերություններում նկատվող փոփոխությունների կարևոր պատճառ է նաև ԽՍՀՄ փլուզումը և «սառը պատերազմի» ավարտը: 1947թ. Թրումենի հայեցակարգի հռչակումից և 1952թ. թուրքիայի՝ ՆԱՏՕ-ին անդամակցելուց հետո ընդհուպ մինչև ԽՍՀՄ փլուզումը 1991թ. դեկտեմբերին, երկու երկրների միջև ձևավորված ռազմավարական դաշնակցային հարաբերությունների հիմնական պատճառը հասկանալի էր: Ենթադրյալ խորհրդային վտանգը, ԽՍՀՄ զսպման ամերիկյան քաղաքականությունը և ՆԱՏՕ-ն երկու երկրներին միավորող լուրջ գործոններ էին, և չնայած այս շրջանում ևս ժամանակ առ ժամանակ կողմերի արտաքին քաղաքական շահերը միշտ չէ որ համընկնում էին, այնուամենայնիվ, վերոհիշյալ գործոններն զսպիչ դեր էին կատարում հարաբերությունների կտրուկ վատթարացման դեմ:

ԽՍՀՄ փլուզումից հետո երկու երկրների ղեկավար շրջանակների, ինչպես նաև վերլուծաբանների համար շատ ավելի դժվար է

⁸ Zeyno Baran, "Turkey Devided", Journal of Democracy, Vol 19, No 1, January 2008, p. 60-1.

հստակ պատասխան տալ հետևյալ հարցին՝ ի՞նչն է ի վերջո միավորում Թուրքիային և ԱՄՆ-ին: Որպես հնարավոր պատասխան կարող է բերվել երկու երկրների ղեկավար շրջանակների, գոնե արտաքուստ, հակվածությունը ժողովրդավարական արժեքներին: Սակայն այսօր ԱՄՆ-ը սերտ հարաբերություններ ունի այնպիսի երկրների հետ, որտեղ ժողովրդավարության վիճակը բարվոք չէ, (Սաուդյան Արաբիա, Եգիպտոս, Պակիստան): Բացի այդ, ԱՄՆ-ն անցյալում սերտ դաշնակցային հարաբերություններ էր պահպանում Թուրքիայի հետ նաև այն ժամանակ, երբ թուրքական զինվորական շրջանակները բացահայտորեն հակաժողովրդավարական քայլեր էին իրականացնում: Թերևս, կարելի է պնդել, որ թուրքամերիկյան հարաբերություններում պատմությունը, միասնական արժեքային համակարգն ու մշակութային ընդհանրությունները բավականին թույլ դեր են խաղում:

«Սառը պատերազմի» ավարտն աստիճանաբար առաջ բերեց նաև տաբեր ընկալումներ՝ կապված տարածաշրջանային զարգացումների և ազգային անվտանգությանն սպառնացող հնարավոր վտանգների ընկալման խնդրում: Նման տարընկալումների օրինակ են ԱՄՆ-ի և Թուրքիայի դիրքորոշումները Ռուսաստանի հետ հարաբերությունների հարցում, ինչն առավել վառ է արտահայտվում հատկապես սկսած 2002-2003թթ.: Եթե նշված ժամանակահատվածում ռուս-ամերիկյան հարաբերություններում գնալով աճում էր լարվածությունն ու փոխադարձ անվստահությունը, ինչը նույնիսկ որոշ փորձագետների թույլ էր տալիս խոսել նոր «սառը պատերազմի» մասին, ապա ռուս-թուրքական հարաբերություններում, ընդհակառակը, ջերմացում էր նկատվում: 2000թ. սկսած երկու երկրների միջև իրականացվող առևտրի ծավալներն զգալիորեն ավելացել են: Արդեն 2003թ. երկկողմ առևտրի ծավալները կազմում էին 6.8 միլիարդ ԱՄՆ դոլար և Ռուսաստանը Թուրքիայի երկրորդ առևտրային գործընկերն էր Գերմանիայից հետո: Երկու երկրները սերտորեն համագործակցում են նաև էներգետիկ բնագավառում: Թուրքիա ներմուծվող բնական գազի շուրջ 70 տոկոսը գալիս է Ռուսաստանից Սև ծովի հատակով անցնող «Կապույտ

հոսք» գազամուղով: Ջգալի աճ է արձանագրել նաև Թուրքիա այցելող զբոսաշրջիկների թիվը: 2004թ. Թուրքիա են այցելել շուրջ 1.7 միլիոն ռուս զբոսաշրջիկներ և այս առումով ռուսները զիջում են միայն գերմանացիներին⁹: Թուրքական ընկերություններն իրենց հերթին ակտիվորեն ներդրումներ են կատարում ռուսական տնտեսության մեջ: 2007թ. Ռուսաստանում կատարված թուրքական ներդրումների ծավալը կազմել է 28 միլիարդ դոլար՝ 2005թ. համեմատությամբ աճելով 10 միլիարդ դոլարով¹⁰:

Երկու երկրներին սակայն չի միավորում միայն գազը, զբոսաշրջիկներն ու ներդրումները: 2005թ. հուլիսին Սոչիում Թուրքիայի վարչապետ Ռեջեփ Թայիփ Էրդողանի և Ռուսաստանի նախագահ Վլադիմիր Պուտինի միջև կայացած հանդիպման ժամանակ կողմերը որոշակի պայմանավորվածություններ են ձեռք բերել աջակցել միմյանց չեչենական և քրդական խնդիրներում¹¹: Երկու երկրների շահերը որոշակիորեն համընկնում են նաև Մերձավոր Արևելքում: Թե՛ Թուրքիան և թե՛ Ռուսաստանը լուրջ վերապահումներ ունեն Իրաք ամերիկյան ներխուժման խնդրում, և երկու պետություններն էլ հանդես են գալիս Իրանի միջուկային ծրագրի շուրջ ստեղծված վիճակի խաղաղ հանգուցալուծման օգտին¹²: Երկու պետություններն էլ աստիճանաբար խորացնում են իրենց հարաբերությունները Սիրիայի և Իրանի հետ, ինչը խոչընդոտում է նշված պետությունները մեկուսացնելու ԱՄՆ ջանքերին: Միաժամանակ թե՛ Թուրքիայում և թե՛ Ռուսաստանում գնալով ուժեղանում են ազգայնական և հակաարևմտյան տրամադրությունները, որոնք

⁹ See “An Historic Turkish–Russian Exchange”, Turkey Now (website of the Turkish–US Business Council), January 2005, at <http://www.turkey-now.org/default.aspx?pgID=111>.

¹⁰ Andrew Purvis, “Istanbul’s Economic Tension. A Lawsuit Threatens to Undo the Pro-Islamic Government’s Record of Reform and Growth” *Time Europe*, Vol. 171, No 20, May 19, 2008, p. 51.

¹¹ Fiona Hill and Omer Taspinar, *ibid.* p. 84

¹² Fiona Hill, Omer Taspinar, “Russia and Turkey in the Caucasus: Moving Together to Preserve the Status Quo?”, IFRI, Research Programme Russia/NIS, *Russie.Nei.Visions* N 8, January 2006, p. 7.

աստիճանաբար թափանցում են նաև քաղաքական շրջանակներ¹³:

Թուրք-ամերիկյան հարաբերությունների վրա բացասական ազդեցություն է թողնում նաև Իրանի և Սիրիայի նկատմամբ երկու երկրների տարբեր դիրքորոշումները: Ինչպես հայտնի է, Իրանը Ջորջ Բուշի վարչակազմի կողմից շրջանառության մեջ մտցված «Չարիքի առանցքի» մաս է կազմում: ԱՄՆ-ն Իրանին մեղադրում էր միջազգային ահաբեկչությանն աջակցելու (առաջին հերթին դա վերաբերում է Լիբանանում գործող «Հեզբոլլա» կազմակերպությանը), միջուկային զենք ձեռք բերելու մտադրություն ունենալու և Իրաքում ամերիկյան ուժերի դեմ պայքարող ապստամբներին զենք և զինամթերք մատակարարելու մեջ: Միջազգային ահաբեկչությանն աջակցելու խնդրում ԱՄՆ-ն մեղադրանքներ էր ուղղում նաև Սիրիային՝ պնդելով, որ այդ երկիրը զգալի աջակցություն է ցուցաբերում ինչպես «Հեզբոլլային», այնպես էլ պաղեստինյան ինքնավարության տարածքում գործող «Համաս» կազմակերպությանը, որը փաստացի վերահսկում է Գազայի հատվածը: ԱՄՆ-ը տարբեր քայլեր է ձեռնարկում միջազգային հարաբերություններում նշված երկրների մեկուսացման ուղղությամբ՝ առաջին հերթին տարածաշրջանի մյուս պետություններից պահանջելով խզել, կամ առնվազն սահմանափակել հարաբերությունները վերոհիշյալ երկրների հետ: Բնականաբար, ԱՄՆ-ն նման դիրքորոշում ակնկալում է տարածաշրջանում իր դաշնակիցներից: Սակայն եթե 1990-ական թվականներին թուրք-իրանական և առաջին հերթին թուրք-սիրիական հարաբերությունները բավականաչափ լարված էին, ապա «Արդարություն և զարգացում» կուսակցության իշխանության գալուց հետո այստեղ նկատվում են որոշակի փոփոխություններ՝ ուղղված դեպի հարաբերությունների աստիճանական բարելավմանը, ինչն, իհարկե, չի կարող գոհացնել պաշտոնական Վաշինգ-

¹³ Marlène Laurelle, Russo-Turkish Rapprochement through the Idea of Eurasia: Alexander Dugin's Networks in Turkey, The Jamestown Foundation, April 2008, p. 3.

տոնին և չի կարող որոշակի ազդեցություն չթողնել թուրք-ամերիկյան հարաբերությունների վրա:

Թուրք-իրանական և թուրք-սիրիական հարաբերություններում վերջին տարիներին նկատվող ջերմացումն ունի իր լուրջ պատճառները: ԽՍՀՄ փլուզումից հետո Թուրքիան կանգնած է սեփական անվտանգությանն սպառնացող շատ ավելի բազմազան մարտահրավերների առջև՝ ավելի ու ավելի թափ հավաքող քրդական անջատողականություն, Իրաքում ընթացող միջհամայնքային բախումներ, որոնք կարող են տարածվել նաև Իրաքի սահմաններից դուրս, Իրանի աստիճանական հզորացում, և որոշ չափով, Լիբանանի տրոհման հնարավոր վտանգ: Քանի որ վերոհիշյալ մարտահրավերների մեծ մասը գալիս էր Մերձավոր Արևելքից, բնական է, որ Թուրքիան ավելի մեծ ուշադրություն պետք է դարձներ այս տարածաշրջանին իր արտաքին քաղաքականության համատեքստում՝ փորձելով կարգավորել հարաբերությունները տարածաշրջանում ազդեցիկ դերակատարում ունեցող Սիրիայի և Իրանի հետ:

Թուրք-իրանական հարաբերությունների ջերմացման նշան էր 2004թ. հուլիսին Թուրքիայի վարչապետ Ռեջեփ Թայիփ Էրդողանի՝ Թեհրան կատարած այցելությունը, որի ընթացքում կողմերը ստորագրեցին համաձայնագիր՝ անվտանգության ոլորտում համագործակցելու վերաբերյալ: Համաձայնագրում Քրդական աշխատավորական կուսակցությունը հստակորեն սահմանվում է որպես ահաբեկչական կազմակերպություն¹⁴: Թուրքիան հանդես է գալիս Իրանի միջուկային ծրագրի ծուրջ ստեղծված իրավիճակի խաղաղ հանգուցալուծման օգտին՝ ճանաչելով խաղաղ միջուկային տեխնոլոգիաներ ունենալու Իրանի իրավունքը: Թուրքական կողմի նման դիրքորոշումը ևս նպաստում է երկկողմ հարաբերությունների ջերմացմանը:

¹⁴ Stephan F. Larabee, "Turkey Rediscovered the Middle East, Foreign Affairs, July-August 2007, see at <http://www.foreignaffairs.org/20070701faessay86408/f-stephen-larabee-turkey-rediscovered-the-middle-east.html>

Վերջին տարիներին զգալիորեն բարելավվել են նաև թուրք-սիրիական հարաբերությունները: 1980-90-ական թվականներն աչքի էին ընկնում այդ հարաբերություններում առկա լարվածության բավական բարձր մակարդակով: Երկկողմ լարված հարաբերությունների գագաթնակետը 1998 թ. հոկտեմբերն էր, երբ Թուրքիան սպառնաց ռազմական գործողություններ սկսել Սիրիայի դեմ, եթե վերջինս չդադարեցնի Քրդական բանվորական կուսակցությանը ցուցաբերվող աջակցությունը: Պաշտոնական Դամասկոսը հարկադրված էր զիջել՝ Սիրիայից արտաքսելով Քրդական աշխատավորական կուսակցության առաջնորդ Աբդուլլահ Օջալանին և փակելով Սիրիայի տարածքում գործող քրդական գրոհայինների ճամբարները:

Այս քայլը նպաստեց թուրք-սիրիական հարաբերությունների աստիճանական բարելավմանը, ինչի ապացույցն էր 2005թ. հունվարին Սիրիայի նախագահ Բաշար ալ Ասադի՝ Անկարա կատարած այցելությունը, որը Սիրիայի նախագահի առաջին այցելությունն էր Թուրքիա 1946թ. ի վեր: Պաշտոնական Վաշինգտոնը փորձում էր հետ պահել Թուրքիային Սիրիայի հետ սերտ հարաբերությունների հաստատումից: Մասնավորապես, 2005թ. գարնանը ԱՄՆ իշխանությունները փորձեցին հասնել Թուրքիայի նախագահ Ահմեդ Սեզերի՝ Դամասկոս կատարելիք այցելության չեղյալ հայտարարմանը, սակայն Թուրքիայի նախագահը, որն այս հարցում վայելում էր նաև վարչապետ Ռեջեփ Թայյիփ Էրդողանի լիակատար աջակցությունը, տեղի չտվեց ամերիկյան հորդորներին¹⁵:

Միաժամանակ նշենք, որ ամերիկյան նոր վարչակազմի՝ Իրանի և Սիրիայի հետ հարաբերությունների բարելավմանն ուղղված նախաձեռնությունները որոշակիորեն մեղմում են այս խնդրում առկա թուրք-ամերիկյան հակասությունները և չի բացառվում, որ ԱՄՆ-ն կփորձի օգտվել Թուրքիայի միջնորդությունից ԱՄՆ-Իրան

¹⁵ Stephan F. Larabee, *ibid.*, <http://www.foreignaffairs.org/20070701faessay86408/f-stephen-larabee/turkey-rediscovers-the-middle-east.html>

և ԱՄՆ-Սիրիա հնարավոր բանակցությունների կազմակերպման ընթացքում:

Որոշակիորեն տարբերվում են մաս ԱՄՆ-ի և Թուրքիայի դիրքորոշումները պաղեստինա-իսրայելական հակամարտության և, մասնավորապես, Պաղեստինյան ինքնավարությունում զգալի ազդեցություն ունեցող ՀԱՄԱՍ շարժման նկատմամբ:

Այնուամենայնիվ, ոչ մի խնդիր այնպիսի բացասական ազդեցություն չի գործել թուրք-ամերիկյան հարաբերությունների վրա, ինչպես 2003թ. ամերիկյան ներխուժումն էր Իրաք, դրան հաջորդած իրադարձությունները և Թուրքիայի դիրքորոշումն այդ խնդրում: Ինչպես հայտնի է, ԱՄՆ-ն ակտիվորեն փորձում էր ստանալ Թուրքիայի համաձայնությունն այդ երկրի տարածքից Իրաք ներխուժման հարցում: Սակայն շուրջ վեց ամիս տևած բանակցություններից հետո 2003թ. մարտի 1-ին Թուրքիայի խորհրդարանը մերժեց ամերիկյան զորքերին Թուրքիայի տարածքից Իրաք ներխուժման թույլտվության տրամադրման ամերիկյան կողմի առաջարկը¹⁶:

Ամերիկյան պաշտոնական շրջանակների կարծիքով, այս որոշումը ոչ միայն հարկադրեց փոխել պատերազմի նախնական ծրագրերը, այլև նպաստեց հետպատերազմյան Իրաքում իրավիճակի բարդացմանը: Պատահական չէ, որ ԱՄՆ պաշտպանության նախկին նախարար Դոնալդ Ռամսֆելդը 2005թ. մարտին (երբ նա դեռ զբաղեցնում էր այդ պաշտոնը) հայտարարեց, որ Իրաքում ստեղծված անկայուն իրավիճակի պատճառներից մեկն էլ այն հանգամանք է, որ Թուրքիան չթույլատրեց ամերիկյան չորրորդ հետևակային դիվիզիային Թուրքիայի տարածքով հյուսիսից մտնել Իրաք՝ երկրորդ ձևակառ բացելով Սադդամ Հուսեյնի դեմ¹⁷:

Իրաքի խնդրում թուրք-ամերիկյան հակասությունները չեն սահմանափակվում միայն Թուրքիայի տարածքը որպես Իրաք ներ-

¹⁶ Fiona Hill and Omer Taspinar, "Turkey and Russia: Axis of the Excluded", p. 82.

¹⁷ See <http://www.cnn.com/2005/WORLD/meast/03/20/iraq.anniversary/>

խուժման պլացդարմ տրամադրելու պաշտոնական Վաշինգտոնի խնդրանքի մերժմամբ: Թուրքիայում լուրջ կասկածներ կան Հյուսիսային Իրաքի քրդաբնակ շրջաններում ԱՄՆ վարած քաղաքականության առնչությամբ: Թուրքական որոշ շրջանակներ գտնում են, որ ԱՄՆ-ն անուղղակիորեն աջակցում է այդ տարածքում անկախ քրդական պետության ստեղծմանը, ինչը միանշանակ լուրջ խթան կհանդիսանա Թուրքիայի քրդաբնակ շրջաններում ընթացող անջատողական շարժման ակտիվացման համար: Չնայած ԱՄՆ իշխանությունները բազմիցս հայտարարել են, որ չեն ցանկանում հասնել Իրաքի մասնատմանը և անկախ քրդական պետության ստեղծմանը, այդ հավաստիացումները միանշանակորեն չեն ընդունվում թուրքական քաղաքական շրջանակների կողմից:

2003թ. Հյուսիսային Իրաքում ԱՄՆ զինված ուժերի կողմից թուրքական հատուկ ծառայությունների 11 գործակալների ձերբակալումն ու հրապարակային նվաստացումը (միջազգային տարբեր հեռուստաընկերություններ ցուցադրեցին գլխներին պարկեր հագցրած թուրք զինվորներին), բնականաբար չէր կարող նպաստել թուրք-ամերիկյան հարաբերությունների բարելավմանը¹⁸:

Հյուսիսային Իրաքում ԱՄՆ իրական նպատակների առնչությամբ թուրքական կողմի կասկածներն էլ ավելի ուժեղացան այն բանից հետո, երբ 2007թ. թուրքական ուժերը Քրդական աշխատավորական կուսակցության մարտիկներից առգրավվեցին ամերիկյան արտադրության զենքեր, այդ թվում M-16 ավտոմատներ: Այս խնդիրը քննարկելու համար 2007թ. հուլիսին ԱՄՆ պաշտպանության նախարարության պատվիրակությունը հանդիպումներ ունեցավ թուրքական գլխավոր շտաբի, արտգործնախարարության և այլ գերատեսչությունների ներկայացուցիչների հետ: Ամերիկյան կողմի պնդումների համաձայն, Քրդական աշխատավորական կուսակցության գրոհայիններից խլված ամերիկյան զենքերը նախատեսված են եղել իրաքյան բանակի համար, սակայն Իրաքում

¹⁸ Andrew McGregor, *Massoud Barzani Conducting Dangerous Games in Northern Iraq*, Terrorism Focus, Vol IV, Issue 23, July 17, 2007, p. 4.

դրանց մի մասը ապօրինաբար տրվել է քրդերին իրաքյան անվտանգության ծառայության որոշ աշխատակիցների կողմից: Այնուամենայնիվ, Թուրքիայի վարչապետ Ռեջեփ Թայիփ Էրդողանը հայտարարեց, որ այս խնդրի կապակցությամբ ամերիկյան կողմի բացատրություններն այնքան էլ համոզիչ չեն¹⁹:

Իրաքի խնդրի հետ կապված Թուրքիային անհանգստացնում է նաև Քիրքուքի ապագա ճակատագիրը և այդ հարցում ԱՄՆ վարած քաղաքականությունը: Շուրջ մեկ միլիոն բնակչություն ունեցող բազմազգ (այստեղ բնակվում են քրդեր, արաբներ, թուրքմեններ և ասորիներ) քաղաքի մերձակայքում են գտնվում Իրաքի առավել խոշոր նավթահանքերը, ինչն էլ ավելի է մեծացնում քաղաքի հետագա ճակատագրի շուրջ առկա լարվածությունը:

Դեռևս 1970-ական թվականներին Սադդամ Հուսեյնը Քիրքուքից արտաքսել է շուրջ 600.000 քրդերի՝ նրանց փոխարեն վերաբնակեցնելով արաբների: 2003թ. Հուսեյնի վարչակարգի տապալումից հետո Հյուսիսային Իրաքի քրդական ինքնավարության կառավարությունը քայլեր է ձեռնարկում Քիրքուքից վտարված քրդերին այնտեղ վերաբնակեցնելու ուղղությամբ: Իրաքի նոր սահմանադրության 140-րդ հոդվածը նախատեսում է, որ մինչև 2007թ. ավարտը քաղաքում պետք է հանրաքվե անցկացվեր՝ Քիրքուքի հետագա ճակատագիրը որոշելու համար²⁰:

Հյուսիսային Իրաքի քրդական ինքնավարության կառավարությունը ցանկանում է Քիրքուքն ընդգրկել իր սահմաններում, ինչը լուրջ անհանգստություն է առաջ բերում թուրքական պաշտոնական շրջանակներում, որոնք գտնում են, որ նավթային հարուստ շրջանների հայտնվելը քրդական ինքնավարության սահմաններում լուրջ խթան կհանդիսանա հետագայում Հյուսիսային Իրաքի տարածքում անկախ քրդական պետության ստեղծման համար: Թուրքական իշխանությունները պնդում են, որ քրդական կողմը

¹⁹ Andrew McGregor, *PKK Arms Scandal Fuels Turkish Suspicions*, Terrorism Focus, Vol IV, Issue 27, August 14, 2007, p. 4

²⁰ Ramzi Mardini, *Kurdish-Sunni Accord Gives Kirkuk a Chance at Reconciliation*, Terrorism Focus, Vol IV, Issue 41, December 11, 2007.

թուրքմեններին Քիրքուքից և նրա մերձակայքից վտարելու միտումնավոր քաղաքականություն է իրականացնում՝ քաղաքի էթնիկ կազմը փոփոխելու նպատակով: Պաշտոնական Անկարան ամերիկյան կողմից պահանջում է ձնշում գործադրել Հյուսիսային Իրաքի քրդական ինքնավարության կառավարության վրա՝ նմանատիպ քաղաքականությունը դադարեցնելու նպատակով:

Միևնույն ժամանակ ամերիկյան իշխանությունները հակված չէին կտրուկ քայլեր ձեռնարկել Հյուսիսային Իրաքում Քրդական աշխատավորական կուսակցության գրոհայինների գործունեությունը կասեցնելու կամ էլ Քիրքուքի շուրջ ստեղծված իրավիճակը կտրուկ փոփոխելու համար: Իրաքյան պատերազմում առայժմ քրդերն ամերիկացիների, թերևս, առավել հավատարիմ դաշնակիցներն են, և պաշտոնական Վաշինգտոնը չէր ցանկանում էլ ավելի թուլացնել իր դիրքերն Իրաքում՝ վատթարացնելով հարաբերությունները դաշնակիցների հետ: Բացի այդ, Հյուսիսային Իրաքի քրդաբնակ շրջաններն աչքի են ընկնում համեմատական կայունությամբ և ամերիկացիները չէին ցանկանում անկայունության ևս մեկ օջախ ավելացնել Իրաքում: Ակնհայտ է, որ իրաքյան խնդիրը կարճաժամկետ և միջնաժամկետ տեսլականում կշարունակի որոշակի բացասական դեր խաղալ թուրք-ամերիկյան հարաբերություններում:

Ահա սրանք են, մեր կարծիքով, 2003-2008 թթ. ընթացքում թուրք-ամերիկյան հարաբերություններում նկատվող որոշակի սառնության հիմնական պատճառները: Այժմ փորձենք պատասխանել այն հարցին, թե ինչպիսին կլինի այդ հարաբերությունների զարգացման վեկտորը ԱՄՆ նոր նախագահ Բարաք Օբամայի վարչակազմի օրոք:

Կարծում ենք, որ առաջիկա մի քանի տարիների ընթացքում այդ հարաբերություններում կտրուկ փոփոխությունների արձանագրումը քիչ հավանական է: Հարաբերությունների կտրուկ բարելավում չի արձանագրվի, միաժամանակ հազիվ թե դրանք էլ ավելի վատթարանան՝ ռազմավարական առումով կասկածի տակ դնելով երկու երկրների հարաբերությունների դաշնակցային մակարդակը: Թե՛ ԱՄՆ-ն և թե՛ Թուրքիան որոշակիորեն զգում են

առնվազն դրական երկկողմ հարաբերությունների կարիքը և նմանատիպ դիրքորոշման համար կան մի շարք հստակ պատճառներ:

Թուրքիան գտնվում է ռազմավարական նշանակության նեղուցների և ծովային հանգույցների կիզակետում՝ (Միջերկրական ծով, Սև ծով, Բոսֆորի և Դարդանելի նեղուցներ), հանգույցներ, որոնք կարևոր դեր են խաղում համաշխարհային առևտրում:

Թուրքիան որոշակի դերակատարում ունի նաև Իրաքում կայունության ապահովման խնդրում, հանգամանք, որը չափազանց կարևոր է ԱՄՆ-ի համար: Առանց թուրքական կողմի հետ համագործակցության, կայուն Իրաքի ստեղծումը շատ ավելի դժվար կլինի, ավելին՝ թուրք-ամերիկյան հարաբերությունների հետագա վատթարացումը կնվազեցնի ԱՄՆ հնարավորությունները՝ Հյուսիսային Իրաքում թուրքական ուժերի կողմից լայնածավալ և երկարաժամկետ ռազմական գործողությունների և տեսականորեն Հյուսիսային Իրաքի որոշ հատվածների, առաջին հերթին Քիրքուք քաղաքի և նրա մերձակայքի օկուպացիայի կանխման խնդրում, (այս կապակցությամբ նշենք, որ ԱՄՆ վերաբերմունքը միանշանակ չէր 2008թ. փետրվարի 21-ից Հյուսիսային Իրաքում թուրքական զինված ուժերի կողմից իրականացրած «Արև» գործողության վերաբերյալ, և որոշ վերլուծաբանների կարծիքով, նաև ամերիկյան կողմի ներգործությունն էր պատճառը, որ թուրքական զինուժի գործողություններն ընդամենը մեկ շաբաթ տևեցին):²¹ Մինչդեռ իրադարձությունների նման զարգացումը բոլորովին ձեռնտու չէ ամերիկյան կողմին, որն իր առաջնահերթ խնդիրն է համարում Իրաքում կայունության ապահովումը, ինչը թույլ կտա Օբամային կատարել մինչև 2011 թ. վերջը Իրաքից ամերիկյան ուժերի դուրս բերման խոստումը:

Թուրքիայի հետ հարաբերությունները ԱՄՆ համար կարևոր են նաև Աֆղանստանում Օբամայի որդեգրած նոր ռազմավարության հաջող իրականացման համատեքստում:

²¹ Frank Hyland, *Turkey's Generals and Government Deny US Interference in Operation Gunes*, Terrorism Focus, Vol 5, Issue 10, March 11, 2008, p. 6-8.

Թուրքիան կարևոր է դեր է խաղում Ռուսաստանը շրջանցող նոր նախամուղերի և գազամուղերի կառուցման և շահագործման խնդրում, խողովակաշարեր, որոնք հնարավորություն կտան դիվերսիֆիկացնել Եվրամիության կողմից սպառվող նավթի և գազի աղբյուրները, կասայան ավազանի էներգետիկ ռեսուրսները կապել Եվրոպական շուկաների հետ և որոշ չափով նվազեցնել Եվրամիության երկրների՝ Ռուսաստանից ունեցած էներգետիկ կախվածությունը, հանգամանք, որը վերջին տարիների զարգացումները հաշվի առնելով, հույժ կարևոր է ինչպես բուն Եվրամիության, այնպես էլ ԱՄՆ համար: Այս տեսանկյունից կարելի է առանձնացնել «Նաբուկկո» ծրագիրը, որը նախատեսում է գազամուղի կառուցում Թուրքիայից Ավստրիա՝ Բուլղարիայի, Ռումինիայի և Հունգարիայի տարածքով:

Եվ վերջապես չպետք է մոռանալ Թուրքիայի տարածքում տեղակայված ամերիկյան Ինջիրլիկ ռազմակայանի մասին: Ադանայից ընդամենը 10 կմ հեռավորության վրա գտնվող ռազմակայանը 1955թ. իր բացման օրվանից կարևոր դերակատարում է ունեցել ինչպես Սառը պատերազմի տարիներին, այնպես էլ Իրաքյան երկու պատերազմների և Աֆղանստանում ընթացող ռազմական գործողությունների ժամանակ: Նշենք, որ ԱՄՆ-ն չունի ռազմակայանը օգտագործելու երկարաժամկետ թույլտվություն և պարբերաբար հարկադրված է Թուրքիայի հետ քննարկել ռազմակայանի օգտագործման թույլտվության երկարացման խնդիրը, հանգամանք, որը բավականին կարևոր լծակ է թուրքական իշխանությունների ձեռքում:

Իհարկե, սխալ կլիներ պնդել, որ թուրք-ամերիկյան հարաբերությունների հետագա վատթարացումից միակ «տուժող» կողմը լինելու է ԱՄՆ-ն: Անկախ ամեն ինչից, Թուրքիան ևս ունի ԱՄՆ պես հզոր տերության հետ դրական հարաբերությունների կարիքը: ԱՄՆ-ի հետ դաշնակցային հարաբերությունները կարևոր դեր են խաղում Թուրքիայի համար ռազմավարական առումով սեփական անվտանգության ապահովման խնդրում:

ԱՄՆ-ն ՆԱՏՕ-ի անդամ ամենահզոր պետությունն է, և ԱՄՆ-ի հետ դրական հարաբերությունների առկայությունը նպաստում է նաև ՆԱՏՕ-ում Թուրքիայի դիրքերի ամրապնդմանը, ինչը ևս

կարևոր է ռազմավարական տեսանկյունից Թուրքիայի անվտանգության ապահովման համար:

Թուրք-ամերիկյան բարենպաստ հարաբերությունները կարևոր են պաշտոնական Անկարայի համար նաև Իրաքում տեղի ունեցող գործընթացների նկատմամբ որոշակի ազդեցություն ունենալու տեսանկյունից: Ակնհայտ է, որ առաջիկա տարիների ընթացքում ԱՄՆ-ը պահպանելու է իր ազդեցությունն Իրաքում և լուրջ դերակատարություն է ունենալու այնտեղ սպասվող զարգացումներում: Իրաքի ապագան և առաջին հերթին Հյուսիսային Իրաքում քրդական հնարավոր անկախ պետության ստեղծումը Թուրքիայի ազգային անվտանգությանն սպառնացող լրջագույն մարտահրավերներից մեկն է, և այս հարցում ԱՄՆ դիրքորոշումը չափազանց կարևոր է Թուրքիայի համար: Թուրք-ամերիկյան բարենպաստ հարաբերություններն էականորեն կմեծացնեն Անկարայի հնարավորությունները՝ հարկ եղած դեպքում Իրաքում ԱՄՆ քաղաքականության նկատմամբ որոշակի ազդեցության գործադրման տեսանկյունից:

Ահա սրանք են խնդիրների այն շրջանակը, որոնց առկայությունը, մեր կարծքիով, երկու երկրներին էլ ետ կպահի երկկողմանի հարաբերությունների հետագա վատթարացմանն ուղղված քայլերի իրականացումից:

Ամփոփելով մեր հոգվածը՝ նշենք, որ թուրք-ամերիկյան հարաբերություններում վերջին տարիներին նկատվող սառնությունն ունի օբյեկտիվ պատճառներ և արտացոլում է երկու երկրների միմյանցից որոշակիորեն տարբերվող դիրքորոշումները տարածաշրջանային զարգացումների և սեփական անվտանգությանն սպառնացող մարտահրավերների առնչությամբ: Միևնույն ժամանակ, երկու երկրներն էլ զգում են փոխադարձ դրական հարաբերությունների կարիքը, հանգամանք, որը կարճաժամկետ և միջնաժամկետ տեսլականում կլինի երկու երկրների փոխհարաբերությունների զարգացման ուղղությունը որոշող հիմնական գործոնը և կկանխի դրանց հետագա վատթարացման հնարավոր գործընթացները: